

ESTRUCTURES AGRÀRIES AL PAÍS DE LA PANSA: DÉNIA, 1860

Francesc-Andreu Martínez Gallego

¹ Sobre l'emigració del personal de la Marina vers les comarques de la Ribera del Xúquer hem vist a l'**Arxiu Municipal de l'Alcúdia** els *Padrones de Vecinos* de 1908 i 1927. Bona part dels alcudians diuen *bodí*, encara que és una paraula que sembla estar caient en desús.

² Sobre la pansa, el seu comerç i els conreus a Dénia vegeu COSTA MAS, J. "Producción y comercio de las pasas de Denia" i OLIVER SANZ DE BREMOND, "Un siglo de transformaciones agrícolas en la campiña dianense", ambdós a les *Actas del Primer Congreso de Historia del país Valenciano*, Universitat de València, 1974; vol. IV.

³ Sobre aquest moment expansiu en parla amb certa profusió la premsa de l'època; vegeu un exemple a *La Opinión*, 19 Octubre 1862 (l'article: "Intereses Comerciales y Agrícolas de Valencia. La pasa, la naranja y el arroz").

⁴ En parlen de la crisi DIAZ, A, PONS PONS, A, SERNA ALONSO, J., *La construcción del puerto de Valencia. Problemas i métodos (1823-1880)*, València, 1986.

I es deté a fer-ne una anàlisi de les conseqüències socials de la crisi MARTÍNEZ GALLEGO, F., *El País Valenciano durante el Parlamento Largo de O'Donnell (1858-1863)*, Universidad de Valencia, 1986. Tesis de licenciatura inédita. El seu actual projecte d'investigació aprofundeix aquella primera aproximació.

1.- Preliminars: una visió externa

Qui escriu aquestos fulls -que voldran ser reflexius- viu a un poble de la Ribera del Xúquer al qual (extranyament, cregueu-ho) hom anomena a la coca feta amb panses "bodí". Una miqueta de curiositat filològica -pot ser induïda per més amples curiositats- duu immediatament a la pregunta: D'on ve la paraula "bodí"? La gent de la Marina ja ho sap; a qui escriu li va costar certa indagació averiguar-ho. *Bodí* ve d'un mot anglés, *pudding* que significa coca o pastís. És una paraula importada a través del port de Dénia i mitjançant una arrelada relació mercantil: de Dénia eixia la pansa necessària per a confeccionar el *Christmas pudding* i de les illes britàniques vingué la paraula i, probablement, també la recepta per a preparar la llepolia. No és doncs extrany que, a un poble de la Ribera, la parla local haja recollit aquesta expressió. Ho és encara menys quan, al fullejar els Padrons d'habitants de primeries del segle XX, ens adonem que molta gent de la Marina acaba d'arribar llençada, sens dubte, per l'emigració. Els cognoms, hui en dia encara existents i usuals, en són el certificat d'aquest fet migratori.

Amb açò, hem completat la resposta al preguntat plantejat inicialment. Resumint: *bodí* ve de *pudding*, paraula instal·lada originàriament a la Marina, a començaments de l'exportació de la pansa; paraula posteriorment difosa pel procés migratori que afectà al camperolat d'eixa comarca, al menys des dels anys 60 del segle XIX i que s'incrementà amb la crisi filoxèrica de primeries del segle XX.

Lluny de solventar no res, des de l'atípica paraula *bodí*, hem vingut a caure de ple en la problemàtica històrica de la Marina, comarca meridional -no massa, però- i litoral del País Valencià. Ahi voldrem, tot seguit, incidir¹.

Quina fou la societat que sustentà aquest procés d'especialització agrària vinculada al mercat mundial? De quina estructura social partia el secular procés migratori que des de molt prompte colpejà la Marina? Quins problemes i quines relacions generava la concreta estratificació social existent?

2. Preguntes i Fonts

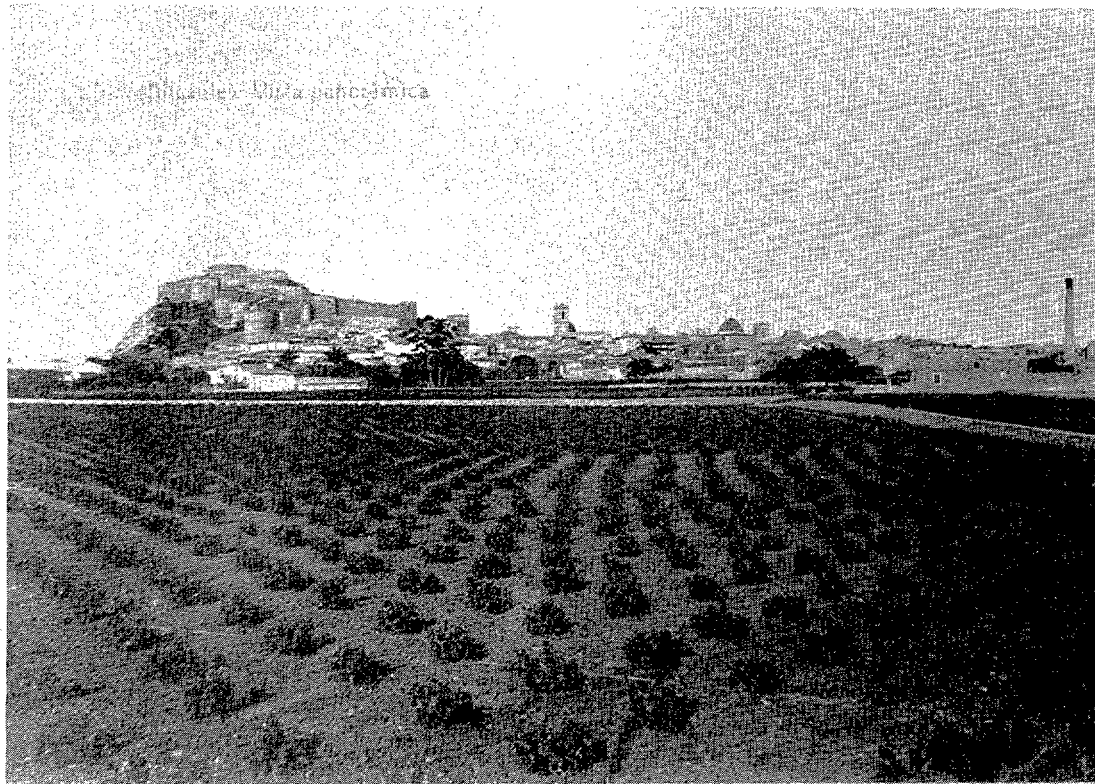
Aquest paisatge se'ns presenta amb les tonalitats del monocultiu panser i de les crisis anomenades de superproducció, típiques dels cicles de creixement capitalista². Ens fixarem a la Dénia que conegué el moment expansiu per excel·lència de la vinya moscatell,³ en la Dénia que veié, també, la primera crisi comercial en enfonsar-se una part de la demanda generada pel mercat mundial (concretament la parcel·la de l'ample mercat nord-americà durant la guerra de Secessió).⁴ I prendrem consciència analítica de tot el que s'acaba d'apuntar a través de la distribució social del sòl conreable, eixe que donava suport a les arrels dels ceps i que eixugava, amb la set de la terra seca, la suor dels homes. El *Padrón General De Riqueza Pública de la Ciudad de Denia. Año 1860*, ens ajudarà a fer-ho i els treballs ja realitzats sobre l'estructura de la propietat a la zona, i per a d'altres períodes, ens

serviran de termes de comparació.⁵ Així, el tall estàtic del 1860 sobre la estructura social agrària podrà ficar-se en relació amb altres per a configurar una mena de moviment o de visió dinàmica, tot contemplant la llarga durada.

Fixem-nos, d'antuvi, als materials de treball. El recurs a les fonts fiscals és sempre perillós, de vegades poc recomanable, sovint tant necessari com arriscat. I el *Padrón General de Riqueza Pública de la Ciudad de Denia* de l'any 1860 n'és una font fiscal. Quasi bé en extinció, perquè, com és sabut, a partir d'eixe any (tret d'algunes puntuals excepcions) començaren a confeccionar-se els *amillaramientos*, la mena de censos tributaris previstos per la Llei Tributària de Alejandro Mon de l'any 1845. Ha estat Joaquín Azagra qui millor ha ponderat les possibles desviacions fraudulentas que un Padró de Riqueza pot oferir-

ne (ocultació total, ocultació parcial i, molt especialment per a les agricultures valencianes, la infravaloració dels bens). No anem a entrar ara en aquest terreny perquè no hem disposat, com ho ha fet Azagra per a Tavernes de Valldigna, d'una sèrie completa d'aquests *padrons de riqueza* confeccionats, fins la revolució burgesa, per al cobrament de l'impost de l'Equivalent, i, després de la revolució, per al cobrament dels impostos directes, les contribucions territorials i pecuàries.⁶

Seria molt interessant, però ací només ho deixem apuntat,⁷ estudiar les raons per les quals perduren els *padrons de riqueza* fins després de l'abolició de l'Equivalent i, encara més, fins quinze anys després de la publicació de la Llei de Mon.

⁵ Dos treballs són fonamentals per a les comparacions que fem al llarg del text. Amb elles hem elaborat també les gràfiques de barres. Son el de Mª ISABEL FONT I REUS "Estructura agrària de Dénia a finals del segle XIX" a *Aguaist nº 1*, Dénia, 1988; i el de CARMEN I ENCARNA GARCIA MONERRIS "De señorío a realengo: las dificultades de legitimación y consolidación de una Bailla. Denia 1763-1840" a *Estudios d'Història Contemporànea al País Valencià*, nº6 Universitat de València, 1982. El "Padrón General de Riqueza Pública de la ciudad de Denia. Año 1860" es troba a l'Arxiu Municipal de Dénia (A.M.D.) i consta de quatre volums.

⁶ JOAQUÍN AZAGRA ROS "De los padrones de riqueza como fuente para la historia agrària del siglo XIX" a *Estudios de Historia de Valencia*. Universidad de Valencia, 1978, pp. 415-432. També se n'ha servit abundantment ROMERO GONZÁLEZ, J. *Propiedad agraria y sociedad rural en la España mediterrànea*. Ministerio de Agricultura, Madrid, 1983.

Afegirem, a un nivell descriptiu, que el Padró tractat ací té quatre volums, dos dels quals es dediquen als propietaris de Dènia i els altres dos als propietaris foranis. Junt al nom del propietari (urbà i/o rústic) apareixen consignades les seues propietats: si és rústica, l'extensió (en fanecades i en àrees), la partida on es localitza, els terrenys amb els quals fa frontera, el conreu i la qualitat de les terres; si és urbana, el carrer o la partida on radica.

3. La propietat dianense

Com que Mª Isabel Font se n'ha ocupat d'analitzar l'estructura agrària i parcel·l·lària a la Dènia de finals del segle XIX, hem optat per agafar, a l'hora de confeccionar els quadres, les mateixes freqüències que l'autora emprà.⁷ La

finalitat, és clar, és la d'afavorir la comparació.

Centrant-nos ja en la qüestió de la terra posseïda pels propietaris de Dènia, ens ha semblat pertinent dividir-los entre els propietaris veïns del nucli urbà i aquells que no ho són, és a dir, que viuen en habitatge dispers, a les masies, casetes i riurats del terme de Dènia. La distinció és adient si pensem que dels 710 propietaris de Dènia, 298 viuen dispersos pel terme: un 42% del total dels propietaris aveïnats al municipi.

Al graó del minifundi extrem (freqüència de menys de 0'5 hectàries) comencen ja les diferències entre aquestos dos grups de propietaris. Com pot veure's al comparar els quadres I i II, el minifundisme és més arrelat entre els residents urbans que no pas entre els seus habitants dispersos. Sembla evident que, amb una tan petita

DENIA. LA CONFECCION DE LA PASA
32. Cortando la uva.

⁷ AZAGRA Ros, J. Art. cit.; vegeu la nota 13 del seu text.

propietat, la necessitat del jornal és del tot perentòria i que aquest és més fàcil de trobar fixant el lloc de residència al nucli urbà. Allí el jornalier i propietari ínfim podrà llogar-se a les activitats pesqueres, portuàries, de serveis o agràries. La terra és només un complement per a la provisió de la subsistència. Vivint al bell mig del camp, llogar-se és sempre més difícil.

No deu sorprendre'ns que la majoria d'aquestes terres de minifundi extrem es dediquen -com es despren del padró- al conreu del blat, mentre a la resta de propietats la vinya o la combinació d'aquesta amb els cereals domine el paisatge. És el símptoma d'una prioritat.

Globalment considerat, aquest segment del minifundi extrem, i feta la diferenciació entre "urbans" i "dispersos", podem afirmar d'ell la seua precarietat. Una situació que variarà ben poc durant la segona meitat del segle XIX (la comparació entre 1860 i 1901 al quadre VI i a les gràfiques adjuntes).

En 1860, el 21'3% dels propietaris de Dénia

posseeixen la petita proporció superficial del 2'24% de terres.

La següent seqüència, la de la petita propietat (entre 0'5 i 5 hectàries) és la que més propietaris ocupa: representen el 67% del total. Només poseeixen el 39% de la terra.

Ara les diferències entre "urbans" i "dispersos" es mantenen respecte a la seqüència anterior: sense ser de massa consideració la variació, perquè hi ha un 55'5% de propietaris "urbans" i un 44'5% de "dispersos". Aquest manteniment de la tendència o relació entre "urbans" i "dispersos" significa que dintre aquest segment dels petits propietaris, al menys en bona part del mateix, continua essent necessari completar la subsistència amb el treball jornalier. Molts d'aquests camperols petits-propietaris continuen llogant-se. És a partir de la freqüència entre 3 i 4 hectàries quan aquesta relació s'inverteix. Probablement açò significa que el mínim de subsistència, a partir del qual la necessitat de llogar-se es fa esporàdica (continuant, però) es situaria al voltant de les 4 hectàries⁹.

QUADRE I

DISTRIBUCIÓ DE LA PROPIETAT AGRÀRIA ENTRE ELS RESIDENTS-URBANS A DÉNIA. 1860.

Freqüències	propietaris		superfície		nº parcel·les
	nº	%	Ha.	%	
Menys 0,5 ha.	79	19,2	25,79	1,74	81
0,5-1	81	19,7	61,58	4,16	106
1-2	87	21,2	127,84	8,64	130
2-3	54	13,3	130,72	8,83	117
3-4	27	6,6	87,10	5,88	59
4-5	14	3,5	62,63	4,23	55
5-10	34	8,4	242,01	16,35	129
10-15	14	3,5	170,14	11,49	80
15-30	18	4,5	401,55	27,13	139
30-50	4	0,1	170,22	11,55	31
Més de 50 h.	0	0	0	0	0
TOTALS	412	100	1479,58	100	927

Font: A.M.D. *Padron General de Riqueza Pública de la Ciudad de Denia. Año 1860.*

⁸ L'autora, a la seua vegada, emprà les freqüències de la tesi doctoral de COSTA MAS, J. *El Marquesat de Dénia. Estudio geográfico.*

⁹ Són 48 fanecades: de terra secana, però. Ho recorde perquè a les zones de regadiu la xifra semblaria exagerada.

QUADRE II
DISTRIBUCIÓ DE LA PROPIETAT AGRÀRIA ENTRE ELS VEÏNS
NO-URBANS (DISPERSOS) A DÉNIA. 1860

Freqüències	propietaris		superfície		nº parcel·les
	nº	%	Ha.	%	
menys 0,5 ha.	72	24,16	19,96	3,50	84
0,5-1	84	28,18	61,41	10,77	145
1-2	76	25,54	108,02	18,96	174
2-3	25	8,38	62,15	10,90	69
3-4	15	5,03	52,04	9,15	52
4-5	11	3,70	49,03	8,60	52
5-10	10	3,35	60,46	10,63	63
10-15	2	0,67	25,54	4,42	10
15-30	1	0,33	27,27	4,78	1
30-50	1	0,33	49,61	8,70	1
Més de 50 ha.	1	0,33	54,62	9,58	1
TOTAL	298	100	569,81	100	667

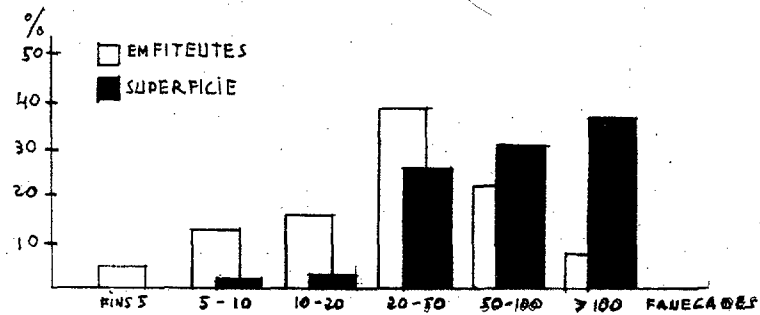
Font: A.M.D. Padrón General de Riqueza Pública de la Ciudad de Dénia. Año 1860.

QUADRE III
DISTRIBUCIÓ DE LA PROPIETAT AGRÀRIA ENTRE ELS RESIDENTS URBANS
I NO URBANS DE DÉNIA. 1860

Freqüències	propietaris		superfície		nº parcel·les
	nº	%	Ha.	%	
Menys de 0,5	151	21,3	45,75	2,24	165
0,5-1	165	23,25	122,99	6	251
1-2	163	23	235,86	11,5	304
2-3	79	11,2	192,87	9,41	186
3-4	42	6	139,14	6,78	111
4-5	25	3,5	111,16	5,5	107
5-10	44	6,2	302,47	14,75	192
10-15	16	2,25	195,38	9,55	90
15-30	19	2,7	428,82	21	140
30-50	5	0,7	219,83	10,75	32
Més de 50 ha.	1	0,15	54,62	2,67	16
TOTALS	710	100	2049,39	100	159

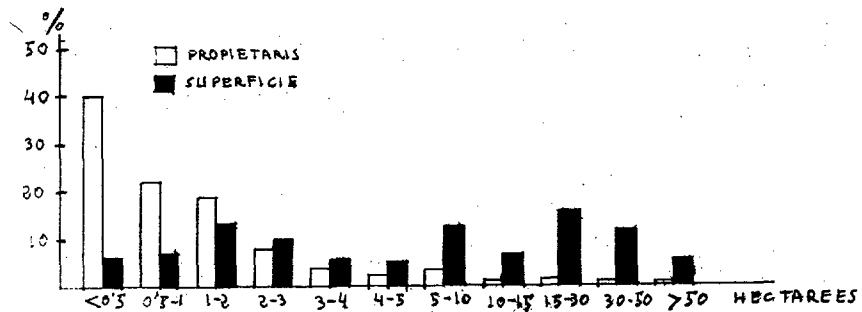
Font: A.M.D. Padrón General de Riqueza Pública de la ciudad de Dénia. Año 1860.

ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT A DÉNIA. PADRÓ DE RIQUESA. 1860

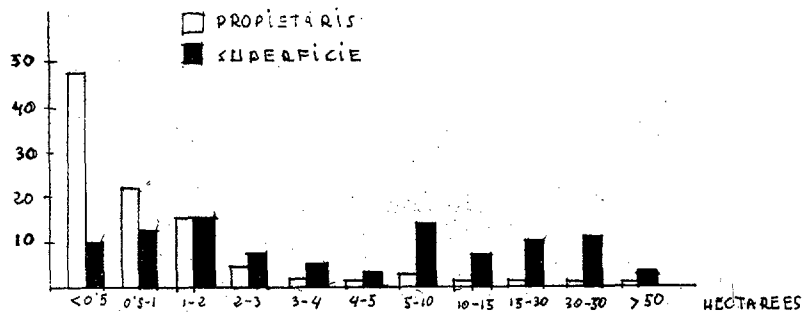
Font: Padró de Riquesa. 1860. Elaboració pròpia.

ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT A DÉNIA. CAPBREU 1763-65

Font: CARMEN i Encarna García Moneris *"De señorío a realengo: Las dificultades de consolidación y legitimación de una Bailía. Dénia, 1763-1840 a E.H. C. P. V. nº 6. Universitat de València, 1982.*

ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT A DÉNIA. AMILLARAMIENTO. 1901

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades oferides per M^l ISABEL FONT I REUS, *"Estructura agrària de Dénia a finals del segle XIX" a Aguaites nº1, Dénia, 1988.*

La mitjana propietat (entre 5 i 50 hectàrees) es troba mal representada a l'estructura agrària de Dènia al 1860. Només comprén un 11,85% dels propietaris, els quals posseeixen la gens menyspreable proporció del 56% de la terra gaudida pels dianenses.

Al nostre parer, aquest grup de propietaris té una transcendència especial respecte a la dinàmica social. L'escàs número de mitjans propietaris i el fet que aquesta siga una freqüència fortament polaritzada, fa que la dualitat entre una capa molt extesa de petits propietaris que malviuen de la terra i una petita capa de grans propietaris estiga mal amortiguada per eixa curta capa de propietaris mitjans a la que venim referint-nos.

Aquesta polarització anirà corregint-se al llarg del segle XIX d'una manera molt febla i no per reducció dels petits propietaris, sinó per reducció dels grans, reducció redundant en l'incre-

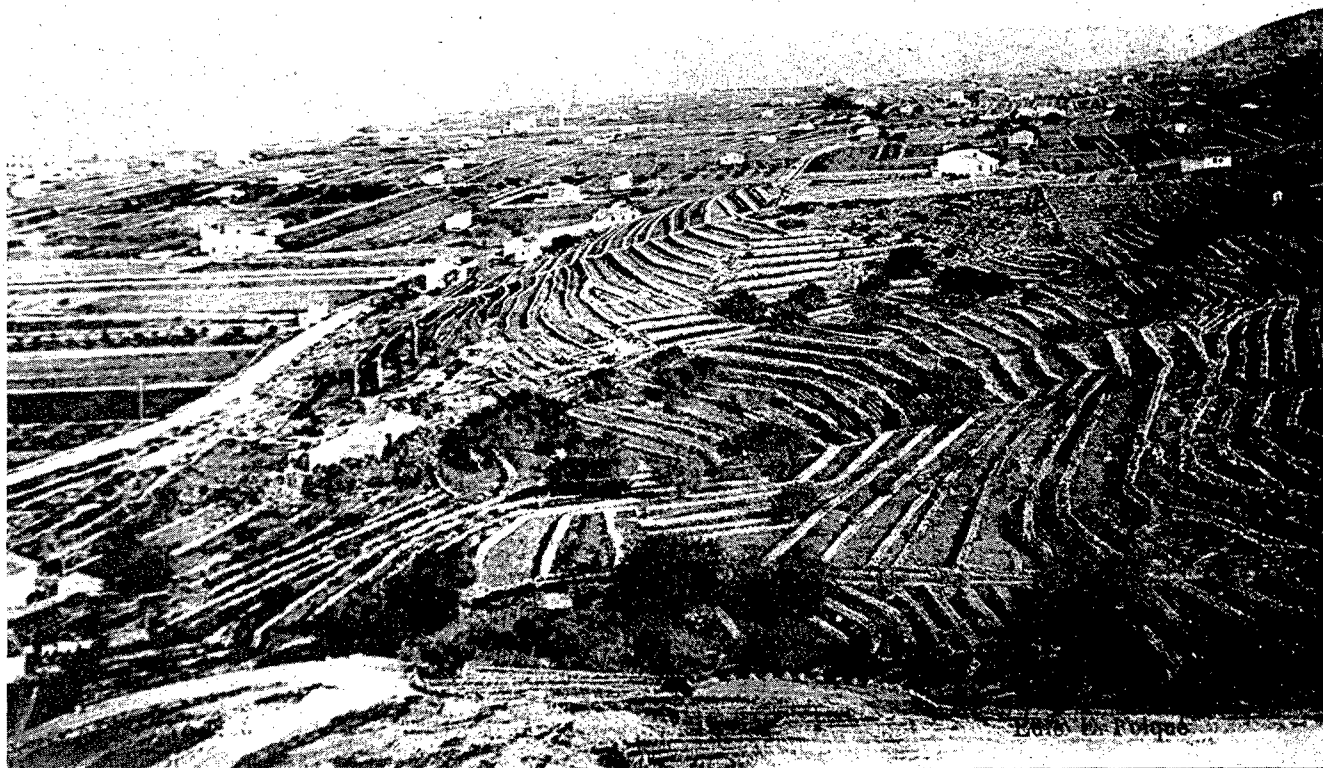
ment de la capa dels mitjans propietaris.

La majoria dels propietaris d'entre 5 i 50 hectàrees, com era de preveure, viuen al nucli urbà, concretament un 16,5%, mentre la resta, un 4,68 % viu dispersament. Els "dispersos" posseeixen, en termes relatius, més terra (el 26,55 %) que no pas els residents "urbans" (amb el 28%).

La gran propietat (la que supera les 50 hectàrees, és a dir, més de 600 fanecades), no és, en absolut, dominant al paisatge, però sí deu tenir una qualitativa importància.

Només hi ha un gran propietari (que representa el 0,33 dels propietaris) i posseeix 54,62 hectàrees (el 2,67% de la terra). Aquest propietari resideix al camp i no al nucli urbà. José Joaquín García, que és el propietari en qüestió posseeix també una gran masia que centra una propietat parcel·lada entre varies partides: les valls de San Bartolomé, Jesus-pobre, Julians, Tosalet, Alter i Negral.

DENIA — Paisaje de las Rotas

4. La propietat forània

És molt important a Dénia aquesta parcel·la de propietaris, al menys numèricament. Si el *padró de riquesa* conté 1738 propietaris, 1048 en són forànics, és a dir un 60%. Aquest desequilibri en favor dels propietaris forànics anirà corregint-se al llarg de la segona meitat del segle XIX, perquè l'*amillaramiento* de 1901 presenta ja unes xifres invertides: hi han 1483 propietaris veïns i 1384 propietaris forànics. La progressió que acabem d'esmentar es digna de reflexió perquè suposa un engrandiment de les explotacions dels propietaris locals (la qual cosa eixampla el segment de la mitjana propietat) en detriment de les possessions dels terratinents forànics.

Les rodalies de Dénia nodreixen les files d'aquestos propietaris forànics. Són de Pedreguer, d'Ondara, de Pego, del Ràfol, de Sanet, de Setla, de Teulada, del Verger, de Beniarbeig, de Gata, de Mirafior i Mirarosa. Les excepcions són molt puntuals: d'Alacant hi han dos consignats, Melchor Astiz (17,12 ha.) i "Bienes Nacionales" (escasos: un camp -1,22 ha., una casa i una torre); dos també de Gandia (Francesc Boscà i Enrique Heuland Sereis, el primer amb 1,62 ha., el segon amb 19,42 ha.). Sis resideixen a València: Francesc Pons Domenech, Mariano Gavilá Collado, Rafael Vives Espinós, Francisco de Llano Vagué, Francisco Merle Cañamás i Carmen Tamarit. Alguns d'aquestos els retrobarem a l'apartat dels majors propietaris.

QUADRE IV
DISTRIBUCIÓ DE LA PROPIETAT AGRÀRIA ENTRE ELS FORÀNICS,
DENIA, 1860

Freqüències	propietaris		superfície		nº parcel·les	
	nº	%	Ha.	%		
Menys de 0,5	534	50,95	147,08	10,28	714	
0,5-1	213	20,32	150,74	10,49	462	
1-2	153	14,6	211,23	14,77	487	
2-3	58	5,53	136,41	9,54	229	
3-4	19	1,82	64,7	4,53	77	
4-5	13	1,24	59,29	4,15	52	
5-10	20	1,90	130,73	9,15	78	
10-15	4	0,38	54,26	3,8	16	
15-30	7	0,67	126,77	8,9	45	
30-50	5	0,47	194,11	13,58	56	
Més de 50 ha.	2	0,19	154,07	10,8	18	
TOTALS	1048	100	1429,39	100	3747	

Font: A.M.D. Padrón General de Riqueza Pública de la Ciudad de Dénia. Año 1860.

Passem a fer l'anàlisi de les diferents seqüències.

El minifundisme continua tenint ací un pes específic de primer orde: el 50,9% d'aquestos propietaris forànics posseeixen el 10,2% de la

terra en mans de terratinents no afincats a Dénia. Mentre entre els dianenses la ratio superfície/propietaris és de 0,10, la mateixa relació entre els forànics és de 0,20; el que vol dir que el minifundisme és més precari entre els segons.

La petita propietat està, per contra, menys extesa entre els propietaris foranis. El 43,5% dels foranis són petits propietaris i regenten el 43,4% de la terra en mans de propietaris no dianenses.

La mitjana propietat està representada per un curt número d'explotadors que representen el 3,42% dels foranis i posseeixen el 35,4% de la terra.

Com pot observar-se de la comparació dels quadres III i IV, la relació inversament proporcional existent entre propietaris i terres —que es dona tant entre dianenses com entre els foranis— repercuteix de forma més nítida entre els propietaris d'aqueixos pobles de les rodalies de Dénia

dels que parlavem. Per això el pes de la petita propietat és encara major que ho era —i ho era bastant, com hem vist— entre aquestos propietaris. Globalment considerada aquesta relació, suposa una accentuació del minifundisme i, com veurem més endavant, l'atomització radical del parcel·lari.

Pel que fa a la gran propietat, només hi ha dos grans propietaris que, afegidament, són l'excepció a la norma general que abans assenyalavem. Si hem dit que la propietat forània estava repartida entre els membres de les comunitats que volten el terme de Dénia, no és eixe els cas d'aquest parell de propietaris. Ambdós tenen la seua residència a València-ciutat.

QUADRE V
ESTRUCTURA GENERAL DE LA PROPIETAT AGRÀRIA A DÉNIA. 1860

freqüències	propietaris		superfície		n ² parcel·les
	n ²	%	Ha.	%	
Menys de 0,5	685	39'5	192'83	5'55	879
0'5 - 1	378	21'8	273'73	7'87	713
1 - 2	316	18'2	447'09	12'85	791
2 - 3	137	7'9	329'28	9'47	415
3 - 4	61	3'5	203'84	5'9	188
4 - 5	38	2'2	170'45	4'9	159
5 - 10	64	3'7	433'2	12'46	270
10 - 15	20	1'15	249'64	7'2	106
15 - 30	26	1'5	555'59	15'9	185
30 - 50	10	0'6	413'94	11'9	77
Més de 50 ha.	3	0'18	208'69	6	34
TOTALS	1738	100	3478,28	100	3214

Font: A.M.D. *Padrón General de Riqueza Pública de la Ciudad de Dénia. Año 1860.*

Pel que fa als percentatges, representen el 0,19% dels propietaris foranis i posseeixen el 10,8% de la terra en mans de foranis. En termes

absoluts representen dos propietats gens menyspreables: 89 hectàrees l'una i 64 l'altra; 153 hectàrees tot plegat.

5. L'estructura general de la propietat

El quadre V ens ofereix un panorama general de l'estructura de la propietat agrària a Dénia, i tant al quadre VII com a les gràfiques de barres podrem fer-ne l'exercici comparatiu. La distribució de les magnituds en les seqüències que venim utilitzant seria la següent:

QUADRE VI

TIPOLOGIA DE LA PROPIETAT AGRÀRIA: DÉNIA, 1860

Tipologia	propietari s %	superfície %
Minifundi extrem	39,5	5,55
Petita propietat	53,6	41
Mitjana propietat	6,95	47,46
Gran propietat	0,18	6
	100	100

Massa redundants hem estat ja i no tornarem a fer el repàs analític seqüència per seqüència; però sí que voldriem insistir sobre el gran pes del minifundi extrem i de la petita propietat, gens equilibrat per una capa de mitjans propietaris

que, encara que poseeixen bastant terra, són poc nombrosos. De fet –i açò es veu molt bé a la gràfica de barres– no existeix una propietat mitjana "mitja" –excusant redundàncies–, sinó que aquesta propietat mitjana es polaritza, a la seua vegada, o prop de la petita propietat o prop de la gran. Fenomen aquest que té una decisiva importància en la configuració de l'estructura social i que ens permet comprendre, per exemple, el fenomen de l'endeutament camperol (molt arrelat a la comarca)¹⁰, o dels inicis de l'emigració cap a altres zones del País Valencià o, fins i tot, a l'Algèria llavors francesa.

Una darrera anotació. Si comparem les gràfiques de barres que representen l'estructura agrària de 1763-65 i de 1860, ens trobarem diferències substancials en la configuració de la propietat. A la fase del feudalisme tardà la "propietat"¹¹ mitjana i, fins i tot, gran es troben ben representades, mentre la petita propietat és poc extensa. Al 1860 la inversió dels termes és notable. Què ha succeït entre aqueixes dos dates? Caldrà averiguar més coses sobre la fase final de la transició del feudalisme al capitalisme, sobre la incidència del procés revolucionari i sobre tot el que dugué aparellat (abolició dels senyorius, desvinculació, desamortització, etc.) per l'antic marquesat de Dénia.¹²

QUADRE VII

RATIO SUPERFÍCIE/EXPLOTACIONS: DÉNIA 1860 i 1901

Freqüències	1860	1901
	%	%
Menys de 0,5 ha.	0,28	0,27
0,5-1	0,72	0,74
1-2	1,41	1,38
2-3	2,40	2,46
3-4	3,34	3,39
4-5	4,48	4,54
5-10	6,76	6,88
10-15	12,48	12,66
15-30	21,36	16,58
30-50	41,39	41,52
Més de 50 ha.	69,56	75,27

Font: 1860: A.M.D. *Padrón General de Riqueza Pública de la ciudad de Dénia. Año 1860.*

1901: Font i Reus, Mª Isabel "Estructura agrària de Dénia a finals del segle XIX" a **AGUaits** nº 1, Dénia 1988.

¹⁰ Aquest és un dels mecanismes de coerció que estudiem al nostre projecte de tesi doctoral per a desentranyar la natura explosiva de les relacions socials a la Marina dels anys 60 del segle XIX.

¹¹ Parlar de propietat és aquí un eufemisme, per això entrecomillem el mot; en realitat es tracta de cessions enfiteútiques. Vegeu GARCIA MONERRIS, CARMEN I ENCARNÀ, Art. cit.

¹² L'article esmentat en la nota anterior és pioner en aquest sentit.

6. El parcel·lari

L'estructura del parcel·lari ha quedat reflectida al quadre VIII. La primera observació que se'n despren és l'existència d'una subdivisió parcel·laria a totes les seqüències de l'escala que venim emprant. La segona constatació: quan més petites són les explotacions, més parcel·lades estan (en termes relatius). En total, hi han 1738 propietaris (explotacions) i 3817

parcel·les. Si tots els propietaris del terme de Dénia tinguéssin la mateixa terra, cadascun d'ells posseiria 2,2 parcel·les. La parcel·lació no guanyarà terreny al llarg de la segona meitat del segle XIX, perquè aquesta proporció "ideal" que acabem d'extrapolar es manté idèntica a l'*amillaramiento* de 1901. Pot ser s'havia arribat ja a un límit topogràfic a mitjan segle XIX: la xarxa de camins, céquies, etc. no permetran una major subdivisió del parcel·lari.

QUADRE VIII
ESTRUCTURA DEL PARCEL·LARI. DÉNIA 1860

Freqüències	nº parcel·les		superfície		ratio
	nº	%	Ha.	%	
Menys de 0,5 ha.	879	23,03	192,83	5,55	0,22
0,5-1	713	18,68	273,73	7,87	0,38
1-2	791	20,73	447,09	12,85	0,57
2-3	415	10,88	329,28	9,47	0,80
3-4	188	4,90	203,84	5,90	1,08
5-10	270	7,08	433,2	12,46	1,65
10-15	106	2,78	249,64	7,20	2,4
15-30	185	4,85	555,59	15,9	3
30-50	77	2,02	413,94	11,9	5,37
Més de 50 ha.	34	0,90	208,69	6	6,13
TOTALS	3817	100	3478,28	100	—

Font: A.M.D. *Padrón General de Riqueza Pública de la ciudad de Dénia. Año 1860.*

7. Els majors propietaris

Hem confeccionat la llista dels 18 majors posseïdors de terres al terme de Dénia. Només hi ha tres per damunt de les 50 hectàrees, que és el límit arbitràriament fixat entre la mitjana i la

gran propietat. Però, ja hem comentat que a l'estructura agrària de Dénia al 1860, la mitjana propietat es trobà bastant polaritzada i dins d'ella hi ha algunes propietats de consideració que pensem cal esmentar.

Nom	Residència	Hectarees
Francisco de Llano Vagué	València	89,98
Rafael Vives Espinós	València	64,09
José Joaquín García	Dénia (no-urb.)	54,62
Elías Barberín Gavilá	Dénia	48,79
José Morand Bordehore	Dénia	48,11
Mateo Signes Monfort	Gata	46,97
José M ^a Serra Ayllón	Dénia (no-urb.)	46,61
Francisco Merle Cañamás	València	45,30
Cándida Bordehore (vda. de Carlos Morand)	Dénia	42,70
Francisco José Ferrando	Ondara	36,49
Pedro Ferrando Malonda	Pedreguer	34,34
Juan Ferrando Malonda	Verger	31,01
Nicolás Morand Cardona	Dénia	30,62
Manuel Gavilá Rodà	Dénia	28,76
Miguel Moreno Forés	Dénia	28,39
Roque Gavilá Vives	Dénia	27,79
José Antonio Morand Fourrat	Dénia	27,37
Herederos de Ana Neuland	Dénia (no-urb.)	27,27

Absentisme i explotació directa. Totes dues formes hi són representades a aquesta llista. La distinció entre dianenses i foranis no sempre serà fonamental per a distingir aquells tipus de relació amb la terra. Triem només les figures més conegudes per a fer-ne un breu apunt.

Francisco de Llano Vagué és el propietari que més terra posseeix a Dénia. El mateix any que es confeccionava el *padró* de riquesa que venim tractant moria aquest il·lustre patrici. Era un dels grans representats de la burgesia valenciana enriquida i dinàmica, dedicat no sols a la explotació indirecta de terres, sinó també al comerç (era soci de la companyia **White, Llano y Morand**), als ferrocarrils i a les institucions creditícies. Representava també la vinculació entre el poder econòmic i el polític, perquè havia estat diputat a Corts i, vèries vegades, alcalde de València.¹³ Pot ser comprà terres a Dénia per la seua afinitat amb els Morand o pot ser els conegué en comprar a Dénia les terres.

Aquesta família, la dels Morand, tenia negocis amb Llano Vagué, com hem vist. Pedro Morand Fourrat, germà de José-Antonio (altre dels

grans propietaris de la nostra llista), era fundador de la companyia comercial **White, Llano y Morand**. Els Morand Fourrat estaven emparentats amb els Morand Bordehore. Aquesta és la rama de la família més vinculada a la terra en Dénia, encara que també al comerç (*Juan Morand y Cía* era una de les companyies més importants del port de Dénia).¹⁴

Carlos i Nicolás Morand Cardona havien estat els corresponsals de Pascual Madoz per a la confecció del famós *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico*. Carlos Morand havia mort en 1843 i, en el *padró* de 1860, la seua vidua (Cándida Bordehore), i un dels seus fills, José, figuren entre els més grans propietaris.¹⁵

Tots ells són grans conreadors de vinya moscatell i exportadors de pansa i, ens conta Madoz, estan lligats al poder polític de la ciutat de Dénia mitjançant el qual treballen per a aconseguir un millor acondicionament del port de Dénia.¹⁶

Els Morand són el símbol de l'expansió del comerç de la pansa, de la gran apertura de Dénia al mercat mundial, i són també el símbol

¹³ PONS PONS, A., SERNA ALONSO, J. "Etitismo y dominación de clase en Valencia (1856-1868)" a *Saitabi* XXXIV, Valencia, 1984, on hi ha una primera aproximació que els autors continuen aprofundint al projecte d'investigació que desenvolupen en l'actualitat.

¹⁴ La matrícula comercial de Dénia al *Boletín Oficial de la Provincia de Alicante*, 31 Marzo 1863

¹⁵ MADOZ, PASCUAL *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de Alicante, Castellón y Valencia*. Alfons el Magnànim, València, 1987, Tom I, pg. 320.

¹⁶ *Ibidem*.

del monopoli: controlaven grans extensions de terres plantades amb vinyes, bona part del comerç marítim (panser) i, a més a més, exercien un control sobre el camperolat de la comarca mitjançant els préstecs.¹⁷

Altres grans famílies, de les que en sabem menys, com els Merle o els Gavilà de Dénia, o els Ferrando Malonda de Pedreguer (o de Verger?) formaven part també de la gran burgesia terratinent de la zona.

7. Els Conreus

La gran extensió secana que representa el

terme de Dénia es troba dominada pels colors dels ceps i de les espigues, quasi amb exclusivitat, a l'altura de mitjans del segle XIX. Ens trobem a un dels períodes de màxima expansió de la vinya moscatell. Sovint trobem al padró de riquesa de 1860 que la paraula *joven* acompanya al mot *viña*. El quadre IX descriurà les proporcions.

Assenyalem que, a més de la terra conreada, el padró consigna 110 hectàrees de mont i 75 hectàrees de terreny incult.

QUADRE IX
ELS CONREUS

Conreus	Qualitat de la terra	Hectàrees
CEREALS	1 ^a	135
	2 ^a	290
	3 ^a	114
VINYA PANSA	1 ^a	358
	2 ^a	802
	3 ^a	91
VINYA I CEREALS	1 ^a	84
	2 ^a	1315
	3 ^a	54
GARROFERS	1 ^a	23
	2 ^a	25
	3 ^a	11

Font: A.M.D. *Padrón General de Riqueza pública de la Ciudad de Denia. Año 1860.*

¹⁷ Vid. nota 10. Al *Boletín Oficial de la Provincia de Alicante*, 14 Enero 1863 es troba un botó de mostra: el plet que un dels Morand duu ontra un camperol de Pedreguer per impagament d'un préstec vençut.

A la vista d'aquest quadre cal afegir dues coses: d'una banda, que existeix una tendència clara a que la vinya moscatell es convertesca en monocultiu; d'altra banda, que eixa tendència no està frenada pel manteniment d'amples extensions per al cereal. I aquesta afirmació no deixa de ser paradoxal perquè implica una forma de

conreu certament peculiar: la combinació de vinya i cereal a un mateix terreny de conreu, que ocupa 1453 Hectàrees, és a dir el 45% de la terra conreada.

A tall de conclusions

Cercàvem, certament, desequilibris, perquè

devien ser els que ens ajudaren a explicar fenòmens com l'emigració i/o la movilització social. Sens dubte, n'hem trobat, i voldriem ara, per a finalitzar, subratllar-los:

-El pes del minifundisme -petita propietat és aclaparador i no està socialment amortigat per una capa abundant de mitjans propietaris.

-La gran propietat no és la norma; però, és qualitativament important, perquè molts dels seus posseïdors controlen també els canals de comercialització de la pansa i tenen una forta capacitat de pressió sobre el camperol mitjançant l'endeutament d'aquest darrer.

-La tendència, molt forta i definida, vers el monocultiu -i més en la situació que acabem de descriure- pot tenir implicacions explosives. Qualsevol crisi comercial -com ara la que produí al mercat mundial la guerra de Successió nord -americana- pot enfonsar els mitjans de vida de la major part de la població. La situació és més dramàtica si pensem que, segons el cens de 1860, més de 300 famílies vivien a Dénia exclusivament del jornal, és a dir no tenen possessions territorials ni gaudeixen de cap altre mitjà de producció.